

„Az istenek balnak, az ember él”

nyai nagyapám elsőgazda, választott falubíró volt – nem világeletében, csak a *kommunizmus* beköszöntéig, utána vérszívó kulák, majd szerencsétlen tsz-paraszt, öregségében a háztájin dolgozgató ez-az. Jó két évtizeddel megelőzve a rendszerváltást, keserűen, parasztgazdai minőségében elmagányosodva ment el, magával vitte rengeteg tudásának, tapasztalatának nagyobb részét. Annak idején középbirtokos, szőlős-boros, ló-tartó gazdaságához mindent a legkorszerűbb igényességgel épített föl. A tsz mindent vitt. Korszerűtlen lett a papa, a gazdaság nagy műgonddal megszerzett gépei, eszközei nagyrészt szétszóródtak. Az ő tudása még részben áthagyományozódott a földhöz görcsösen ragaszkodó, háztájjal küszködő gyerekeire, akik a rendszerváltozáskor rendre megpróbálták újraindítani a gazdaságot, de már öregek voltak hozzá, s mire az ő gyerekeik megértették volna, hogy lehet és érdemes folytatni, messzire kerültek falutól, földtől, lótól. A középparaszti nagycsaládban csak a papa egyetlen unokája, lányának egyik fia épített olyan gazdaságot, amiért – ahogyan annak idején az ő apjával, a papa vejével tették – Kistarcsára internálnák. Pontosan akkora méretű gazdaságot hozott létre, amekkorát Móricz, Bibó, Németh László meg a dán modell üdvösnek tartana: helyben él, maga vezeti a birtokot, néhány állandó meg több alkalmi munkással dolgozik, innovatív, egyebek mellett kisebb tejuzemet működtet, de nem törekszik nagyobb tulajdonra, csak amekkorát személyesen belát, és igazgatni tud. Támogatja a helyi kezdeményezéseket, napilap-előfizető, keresztény utazási irodákkal megy társasútra. A rendszerváltozás után szocializálódott fiát fölkészítette a gazdaság átvételére, neki minőségi pálinkaüzeme is van, s abból az öröklött ethoszból, hogy a választott falubírónak közösségi kötelezettségei vannak, mégha maga nem is polgármester, jelentősen támogatja faluját, egyebek mellett a fiú fizeti a falunap rendezvényének jelentős költségét.

Az utóbbi egy-két évtized nagy divathulláma rákényszerítette a világra a meleg meg a szingli modellt. Holott a korábbi, egy-két gyerekes elsöprő erejű divattá tett családmodell következményeitől is szenvedünk. A legsúlyosabb következmény nem az, hogy drámaian csökken a magyarság lélekszáma, hanem hogy egyszercsak fantomfájdalmat érzlek az egyke-kettőke, hiányoznak még testvérek, rokonok az életéből, hogy – a kiscsalád is szétesőben – reménytelenül magányos maradt; vagy ami rosszabb: nem észleli a hiányt, és senkit nem visel el személyes életében. Annak idején nevetséges, szánni való volt a sok gyerek, anakronisztikus, a korlátolt ostobaság biztos jele. Ismert a vicc: a szülész-nőgyógyász asszisztense jelenti a doktor úrnak, öt-hat-nyolc gyerekes anyuka vár, mire az orvos visszakérdez: cigány vagy vallásos? Kisebbik lányom a fővárosi gimnazisták bulizós életét éli, rettegek minden kései hazajövetelétől, aztán váratlanul bejelenti, hat gyereket akar, mert ebben a vallásos, vallásközel baráti körben, ahol végül kikötött, a legjobban azt a fiút irigyli, akinek vagy hatvan unokatestvére, másod-unokatestvére van, és mind tartják egymással a kapcsolatot. Harminc-harmincöt közötti maga-

san kvalifikált nők viccesen mondják, de komolyan megerősítik: *szerezzél nekem pasit, aki gyereket akar, én fölnevelek többet is, csak addig legyen velem, amig megszínálja őket.* Gyerekkoromban a megesett lányokat kiközösítették, ma elfogadott, ha a nő bizonyos koron túl már nem társat, csak donort keres és talál magának.

Nincs különbség a gazdasági, gazdálkodási, társadalmi, településstruktúra, a lélekben zajló kényszerváltozások folyamata meg a szellemi örökség gondozása, folytonossága között.

Ahogy annak idején, a hatvanas-hetvenes években szétszóródott a paraszti társadalom örökségének nagy része, gépei, eszközei, tapasztalata, hasonlóan szóródik szét, számolódik föl ma a szellemi örökség. A nagy műgonddal összehordott tízezer kötetes magánkönyvtárak, a sorba állított nagylexikonok, az a mániás rendre törekvő gondosság, amelyik kipótolta fontos folyóiratok hiányzó évfolyamait, netán be is kötötte, a kutyának sem kell. Hiába szeretné egyben tartani, iskolának, könyvtárnak adományozni gyűjteményét, intézménynek sem kell, mert könyvből, folyóiratból túl sok van. A nyomtatott örökség, amelyben testet ölt a szellem és a nyelv, nem kell. Egyszerűbb az interneten szörfözgetni. Elkótyavetyélnének a nagy magánkönyvtárak, mert az az új nemzedék, amelyiknek folytatnia kellene a hagyományt, éppúgy fölöslegesnek tartja, ahogy pár évtizeddel korábban egy előző nemzedék a vetőgépet meg a lószerszámot, a többgyereket, a háromgenerációs családmódellet, a kert-Magyarországot.

Tarkovszkij, Wajda, Pasolini, Antonioni, Paradzsanov, Jancsó filmjein alakult ki bennem a minőségi filmről alkotott érzékenységem. Nézem a mai filmeket, és úgy érzem, nemcsak nem illeszkednek az én kánonomba, de ezek az én fogalmaim szerint igazából nem is filmek. De vajon mit szolt volna, mondjuk, Arany János Kassák verseihez vagy Juhász Ferenc époszaihoz? Madách Beckethez, Pázmány Dosztojevszkijhez? Talán Babitsként följajdultak volna, hogy „A líra meghalt. Néma ez a kor”, „a jobbak elmaradnak”?! De Babits azt is mondta, hogy „az istenek halnak, az ember él”, azaz az eszmények elhalnak, értékrendek meghaladottá válnak, az élet azonban megy tovább.

Egy világnak, annak a világnak, amelyben mi, mai ötven fölöttiek, akik még a nyolcvanas években, a rendszerváltozás előtt, a régi rendben szocializálódtunk, vége – ebben az értelemben tényleg vége a kultúrának, egészen másfelé és másféle épül, mint szeretünk, mint kívánatosnak tartottuk volna. Olyasmi történt velünk, mint azzal az utassal, aki egy többé-kevésbé határozott cél felé tartó vonatra száll föl, aztán egy nem várt változó teljesen ismeretlen útra tereli a szerelvényt. Mit tehet az utas? Észleli, mi történt, és tehetetlenül átkozódik, toporzékol, vagy káromkodik egy nagyot, aztán hideg fejjel tájékozódik, leltárt készít az agyában, és megpróbálja uralni a kényszerhelyzetét.

Akik kétségbeesett jankiáltásokat hallatnak, hogy annak a szellemi örökségnek, amelyik számunkra még evidenciális érvényű volt, vége van, ugyanolyannak látom, mint a téeszésítés éveiben kétségbeesetten küszködő, önkizsákmányoló rokonaimat és a többi exparasztot, akik az esztelen, elsöprő erejű világerővel szemben próbálták fönntartani a folytonosságot, és átörökíteni tudásukat, életszemléletüket, munkaerkölcsüket. Megrokkantak a munkában, keserűségben, önemésztésben. Sírni való a régi paraszti osztály fizikai állapota. Nyugat-európai osztályos társaiknak rendben vannak a fogaik, nyugdíjas tánclubokba járnak, last minute utakkal járják körbe a világot, hetente egyszer-kétszer megengedhetik maguknak, hogy étteremben vacsorázzanak.

Az említett paraszti meg népesedési példák csak annyiból érdekesek – az élet bármely területéről hozhattam volna párhuzamokat –, hogy jelezzem, a hirtelen átrendezé-

sek, sokkoló kényszerváltozások a múlt század második felétől minden területen nagy erővel jelen voltak és vannak. A település- és a társadalmi szerkezet átalakítása, a vallás-erkölcs alapú világnézet fölszámolása után az elmúlt egy-két évtizedben a paradigmaváltás a kultúrában is elsöprő erővel lezajlott, a multinacionális tőke a divat kényszerítő erejével átállította a váltókat. Ezt a folyamatot sem megfordítani, sem megállítani nem látszik erő és akarat. A pillanatnyilag inkább válságnak minősített jelenségek tüneteit – melynek kisebb részt alakítói, nagyobb részt elszenvedői vagyunk – számtalanszor leírták, a régi elsratását nem kevesebbszer megtették. Nagyon sokat rágódtunk-tépelőd-tünk hatalmas veszteségeinkről, de azt gondolom, és egyre inkább, hogy a dühösködés, mérgeződés ideje elmúlt.

Számomra ma már csak egyetlen kérdés valóságos kérdés: megtaláljuk-e azokat a technikákat, amelyekkel tovább tudjuk örökíteni hagyományainkat, és valamennyire fönntartani a folytonosságot, képes-e a társadalom és az országvezetés megerősíteni – szimbolikusan az unokatestvéreket – azt, aki hazáját, nemzetét becsülve bír korszerű gazdasági és szellemi műhely teremtő gazdája lenni.

* * *

Értem a dühöt az új – Molnár Tamás kifejezésével élve –, transzatlanti kultúra ellen, amelyik mindenestül eltörölné a múltat, a pillanatra koncentrálna, és a *business* fogalomrendszerével fejezi ki magát. Fölszámolja a régi, a klasszikus európaiság szálait, illetve esetlegesen, prekonpcionálisan emeli át néhány elemét, amellyel igazolni kívánja új voltát, vagy dekonstruálni a régit. A régi és az új kultúra között szakadék keletkezett, de a váltással nemzedéki szakadék is keletkezett, az irodalomban is és a személyes életsors szintjén is, és igen-igen vékony az a szál, amely a múltat összeköti a jelennel és a jövővel. De nem biztos, hogy így van. Vagy: így is van, meg nem is van így.

Három szintje van a kultúraátadás összetett folyamatának: a kánonképző elit, a kultúrahordozó középréteg és a fogyasztó vagy nem fogyasztó nagy többség szintje. Mindhárom problémás.

A legsúlyosabb következménye a kánonképző elit magatartásának, jelenlétének van – minden innen gyűrűzik le. Talán leltárt kellene készítenünk, hogy lássuk, ténylegesen milyen az elit összetétele, irányultsága – mert pillanatnyilag csak azt látjuk, ami láthatóvá van téve. Személyes tapasztalatom, hogy a gazdasági-pénzügyi elit a leginkább anacionalista és a legkevesbé hagyományőrző, a természettudományos és a műszaki elit nemzeti, közösségi identitása a legstabilabb, összességében egyértelműbben kapcsolódik rá és tudatosabb vállalója a klasszikus nemzeti örökségnek, mint az, amelyik érzékiszemléletesen megfogalmazza, anakronisztikus szóval „képviseli” a közösségi értékrendet és ethoszt. Ami az irodalmi elitet illeti, kétségtelenül hatalmas a presztízsvesztesége, de változatlanul jó a potenciális helyzete. Masszív intézményrendszert örökölt a múlt rendszerből, ezt és az irodalmi élet szervezetségét sikerült megőrizni, illetve erősíteni. A régi folyóiratstruktúra lényegében ma is él, de új lapok is nagy számban indultak. A széteső állami könyvkiadói hálózat helyébe kiadók, műhelyek sokasága lépett. Több írószövetség működik igen jó szervezettséggel. Elvesztette viszont régi társadalmi beágyazottságát az irodalom, és az újban, ami elsősorban kommunikációs beágyazottságban valósul meg, nem tudta megtalálni a helyét, nem tudott teret hódítani. Az irodalom kommunikációs beágyazottságot az új tudatipar (elsősorban az elektronikus médián

keresztül) erősen szelektíven támogatta, a nagy többséget könyörtelenül marginalizálta, perifériára, páriálétra szorította. Ezt súlyosabb gondnak látom, mint azt, hogy vállalja-e az író a hagyományos képviseleti írószerepet ma, vagy sem. Súlyos gondnak látom azt is, hogy az irodalmi élet nem tud élni jól szervezettségével, elfogadható szakmai minimálprogram helyett szellemi Libanon van. A nyelvi felszín elvektől, eszményektől visszhangos, de a tűrhetőnél, a viselhetőnél gyakoribb, hogy pusztán egzisztenciális érdekérvényesítésről van szó (támogatás, díj, ösztöndíj, médiamegjelenés, export, mérhető piaci jelenlét). Az értékteremtés, értékmegjelenítés és a pénz között természetesen igen erős az összefüggés, de saját komolyságát kérdőjelezi meg a szakma, ha egyetlen ügyben sem tud egy kerekasztalt végigtárgyalni, ha evidenciális értékek megbecslése helyett is a táborszellem, az egyéni és a szűk lobbierdek dönt.

A középréteg vészesen megfogyatkozott, és hatalmasra nőtt az a kultúrafogyasztó/nemfogyasztó többség, amelyik a közvéleményformáló tudatipar termékeinek kontroll nélküli befogadója. De azért látnunk kell, hogy a kultúra tartalmának átalakulása, az új információhordozók megjelenése nemcsak egy irányba, a konzumidiotizmus irányába is föllazította a határokat. Persze népszerűek a félanarchista tömegrendezvények, de nemcsak Sziget- meg melegfesztivál van, hanem ismét erősödik például a táncházmozgalom. A falunapok, sokadalmak, vásárok, városi fesztiválok újfajta búcsújáróhelyek, s ezeket ma már az eltömegesedéstől kell megvédeni (mint Kapolcsot). Észlelhetően jelen van az a réteg, amelyik újratanulja a kert művelését, és gyűjtögeti az elherdált örökséget – dédelgeti azt, amit egy előző nemzedék elherdált, keresgéli a maga eredetét, lószerszámot és lovat akar, jurtát épít, nyilazni tanul, zarándokútra megy Csíksomlyóra meg Compostellába, Bocskai-kabátot varrat, keresztszülőiséget vállal (a moldvai gyerekek magyar nyelvű tanítási költségének 60 százalékát a keresztszülők fizetik). Erősödik a lokálpatrióta környezet- és örökségtudatos középréteg, de azért változatlanul nagyon-nagyon vékony réteg. És az a gyanúm, hogy ez az örökségtudatos középréteg, amelyik a múlt rendszerben tudatosan és harsányan irodalombarát volt, lemondóan pártolt el a kortárs magyar irodalomtól.

A sokaság, sértő szóval a tömeg, tömegszórakozást és csak szórakozást akar, a divattal szemben nemcsak nem képes ellenállásra, ellenkezőleg, minden módon és áron *trendi* akar lenni. Az up-to-date megfelelés, a divatkényszer az új tudatipar tömegmanipulációjának a legfőbb és nagyon sikeres eszköze. Csakhogy bármennyire is manipulálható az egyes ember és az embertömeg, manipulálhatóságának van egy pontja, amikor ellenáll: egy ponton túl megjelenik az unalom, és nem újat, mozgást, változást akar, hanem nyugalmat, stabilitást, kiszámíthatóságot. Az utóbbi évtized legizgalmas kultúrszociológiai kérdése, hogy hogyan történhetett meg, hogy a radikális posztmodern divat ellenében egyszerűen csak Wass Albert lett a legnépszerűbb írónk? Hogy jelentős azok száma, akik „semmit sem olvasnak”, de Wass Albertet meg igen! Hogyan, hogy több szobrot állítanak önkéntesek és az „adófizetők pénzéből” Wassnak, mint Bartóknak, Illyésnek, Kodálnak, Németh Lászlónak együttvéve se? (Érdekes lehet, hogy mi a varázsa Dsida Jenő költészetének, hogy noha a magát hivatalosnak tekintő kánon a nevét sem írja le, Kosztolányi mellett ő a legnépszerűbb nyugatos költőnk a fiatalok körében.)

Értem is, nem is a dühöt az internet, az egyéni és a társadalmi tudat legfőbb formálójá, átalakítójá ellen. Végtelenül, azaz álságosan demokratikus és könyörtelenül dekonstruktív. Álságos, mert hiper-szöveginfláció gerjesztésével mellérendelő viszonyba helyez mindent,

s így hoz létre – a mi régi fogalmaink szerint – mesterséges káoszt; dekonstruktív, mert megszünteti az igazodási pontokat. Gyökerestül rendezi át a gondolkodást, az értékrendet, a világszemléletet, a világban való jelenlétet pedig ingataggá teszi.

Az internet jó is meg rossz is, egy valami egészen biztos: *vonzó*. Miért vonzó, milyen technikái vannak, amitől vonzó lesz? Az emberek ma sem olvasnak kevesebbet, szerintem többet is, mint korábban, de nem könyvet olvasnak, hanem internetet meg reklámtáblákat, és ha könyvet, akkor egyre kevésbé kortárs magyar irodalmat. Hentesnek érzem magamat, mert hetente tíz-tizenöt szerző írását utasítom vissza a *Kortárs* versszerkesztőjeként – talán ha minden tizedikük olvassa hébe-hóba a nyomtatott lapot. Print folyóiratot nem olvasnak, internetes irodalmi portálokat viszont igen, ám legitimitációt a printváltozattól remélnék – ha ez így van, akkor ennek az egyensúlyát kellene megtalálnunk. A színházakat látogatják, a filmeket letöltik. Kiváló folyóirataink vannak, több is, de miért nincs egyetlen kánonképző könyvkiadója a konzervatív oldalnak? Mit is akarunk? Visszaállítani az irodalom meg az íróársadalom tekintélyét? Bejuttatni a kortárs magyar irodalom *emez* részét is a világ szellemi áramköreibe? Tudunk-e igazodási pontokat létrehozni és működtetni az interneten? Izgalmas kérdés: hol lehet az a rés, amelyen át be tudna furakodni, vonzóvá tudná tenni magát például a kortárs magyar irodalom meg a nemzeti irodalom azon alapműveinek a köre, amelyet mindenképpen megőrzendőnek gondolunk? *Mit* is akarunk továbbadni? Akarjuk-e, egészen, szívvel-lélekkel? Vagy – a kaptafánál maradva –: az én kritikáim, az én tanulmányaim jelenjenek meg, én kapjak értük korrekt honoráriumot, engem részesítsenek időről időre ösztöndíjakban, díjakban, én szerepeljek a közmédiумokban stb.?

Tudjuk-e, hogy mi az, amit pénz nélkül nem lehet, mi az, amit pénz nélkül is meg lehet, és mi az, amit pénzzel sem lehet megtenni?

Használjuk azt, ami működik, működhét, vagy sértetten félreálljunk? Nem kell az irodalom, a minőségi kultúra? *Jól van. Jöjjön, aki kell... Jöjjenek a tilinkós álparasztok, Jöjjenek a nyafogó ifju-vének* – jöjjenek a celebek meg a vadmagyarok. Igen, de nekem folyton a didaktikatanárunk példabeszéde jut eszembe: Mi a különbség a pedagógus meg az állatidomár között? Ha az idomárnak nem sikerül megtanítani az állatot, azt mondja, a módszerben van a hiba, a pedagógus meg azt, hogy a gyerekekben.

Ebből az ezerféleképpen fortyogó, gomolygó, ellenőrizetlenül áradó, dagadó, formát kereső valamiből, ami körülvesz minket, internetestül meg okostelefonostul, s aminek, bárha szándékaink ellenére is, magunk is formáló résztvevői vagyunk, ebből is születhet és fog is születni kultúra, és *az* lesz *a* minőségi meg egyáltalán *a* kultúra, ami kialakul. Nem közvetlen folytatója és folytatása a réginek, nem hasonlít a régire, a klasszikus európaira, de rajtunk is, elsősorban mirajtunk múlik, hogy az új kultúra struktúrájába, organizmusába mit, mennyit tudunk a régiből átmenteni. Az átmentéshez a szilárd értékrend, a dinamikus, innovatív jelenlét mellett nem ártalmas egy kevéske alázat sem.

Peresze, tudom én is, ezerféle a baj, pillanatnyilag az államcsőd elkerüléséért kell drukkolnunk. Trianon óta kudarcos társadalom és kudarcos nemzet a miénk, sérelmek és méltánytalanságok sokaságával, az első reakciónk mindig a *nem*. Mi nem jó, miért nem jó, kik miatt nem jó, miért nem működik, miért nem eredményes stb., és nem a hogyan kellene, hogy működjön, hogyan kellene működtetni, és mi az, amit én is meg tudok tenni.

Láttam egy filmet Hollandiáról. Hollandia az óceánnal küzd, az ország jelentős része tengerszint alatt helyezkedik el, ha nincs erős gát, egy nagyobb hullám elmossa. Nekiláttak egy olyan gát építésének, amelyeknek hetven évet ki kell bírnia, hogy legalább két belépő nemzedék energiája ne a gátépítésre menjen el. Irgalmatlanul kontrollált tervet készítettek, aztán az iszonyatosan költséges gátépítés elég jó szakaszában valaki észrevett egy olyan strukturális hibát, ami miatt a gát nem bírta volna ki hetven évet, csak ötvenet. Erre leálltak az építkezéssel, mindent félretettek, és elkezdték újra ellenőrizni a terveket, majd új, még biztonságosabb, még költségesebb tervet készítettek, és azt építik meg. Mert nem tehetik meg a gyerekeikkel, unokáikkal, az unokáik gyerekeivel meg ő unokájukkal, hogy ők igyák meg a most el nem végzett munka fekete levét.

Persze, könnyű a hollandoknak, az ő létüket valóságos óceánhullámok fenyegetik, könnyű a karcsú földkocsányon ülő izlandiaknak, mert őket a vulkánok, földrengések fenyegetik, tudják, honnan a veszély, és ha nem túl bambák, azt is, hogy mit kell tenniük. De óceánhullám, cunami, efféle, bár alakváltó formában, mindenhol előfordul erre felé is. Babitsot idéztem föntebb, Babitsot ajánlom a panaszkodóknak: „Tán *nemet* vettek és *igen* arattok. / Kisebzett és fázik a meztelen föld: / siessetek! hogy új búza borítsa, / mielőtt az esztendő megöregszik.”

PÉCSI GYÖRGYI (1958) kritikus, az *Új Könyvpiac* alapító szerkesztője, a *Kortárs* versszerkesztője. Monográfiát írt Tózsér Árpádról és Kányádi Sándorról. Utóbbi kötete: *Írások és olvasások*. Tanulmányok, kritikák, beszélgetések (2011).